

Rizsányi Attila¹

TRANSLATOLÓGIA ÉS A KAPCSOLÓDÓ TRANSZFEREK

– Marko ČUDIĆ. *Áthangolódások. Tanulmányok a műfordításról és az interkulturalitásról*. Újvidék: Forum Kiadó, 2018, 178 lap –

A színérzékelésből ismert fogalomra is asszociálhatunk Marko Čudić műfordító, egyetemi oktató negyedik tanulmánykötetének címét látva. Esetleg zenei vonalon (ahogy erre a szerző utalt egy nyilatkozatban) a stimmek, a regiszterek felé is vihet a képzettársítás, és mindkét értelmezés jól rokonítható a kötet tartalmával. A spektrum ugyanis, ahogy az alcím jelzi, túlmutat a szűkebb értelemben vett műfordítási kérdéseken, és a párhuzamosan zajló kulturális kódváltásra is utal, amelyet ebben az értelemben a műfordító retinájának kell észlelnie, majd adaptálnia a mű megváltozott környezetéhez. Marko Čudić kilenc tanulmányban járja körül a témakört, és (több mint tíz év elméleti és gyakorlati tevékenységének eredményei lévén) különböző nézőpontokból enged rálátást a problémára.

A műfaji meghatározásnál időzve mindenképpen említést érdemel, hogy Marko Čudić ebben a kötetben is kiváló esszéistaként mutatkozik meg, ami nemhogy csorbít a tudományosságon, még lehetőséget is ad arra, hogy a szerző kitérjen látványosan távolabbról idetartozó összefüggésekre. Ezáltal kettős betekintésre ad lehetőséget: egyrészt a műfordító szemszögéből ismerhetjük meg a magyar irodalom fordítása közben felmerülő dilemmákat, másrészt a téma szakértője tudományos igényességgel írja körül a taglalt jelenségeket, esetenként olyan többletinformációkkal szolgálva, amelyek révén még a laikus számára is követhető és izgalmas olvasmányélményt nyújthat az *Áthangolódások*. A szerző az előszóban előrebocsátja, hogy „az esszéisztikus stílus alkalmazása, illetve a nagyon szigorú, tömör tudományos nyelv kerülése előre megfontolt szándékkal történt” (7.), ahogy azt is jelzi, hogy nem feltétlenül a fordításkritika volt a célja a szövegek megalkotásakor, sokkal inkább a műfordítások vizsgálata és kommentárokkal való ellátása, „elsősorban poétikai, és nem annyira nyelvészeti-transzlatológiai elvek által vezérelve” (7.). Ennek az attitűdnek köszönhetően a kötet túlmutat az egyedi fordításjelenségek hozzáértő elemzésén és az elméleti fejtegetésekből kiszűrődő transzlatológiai eredmények prezentálásán. A kötet látlelete a magyar irodalom szerb (és egyéb délszláv nyelvi) recepciójának, a szomszédos irodalmi közegek jelenkori interferenciájának – betekintéssel a mélyrétegekbe.

A már említett digressziók az első szövegben is helyet kapnak. E fejezet a kötet témáját tekintve megkerülhetetlen szerző, Danilo Kiš műfordításait helyezi központi pozícióba, s különösen Radnóti Miklós verseire, azok áthangolására koncentrálnak.

¹ A szerző a *Vasárnap* című pozsonyi hetilap szerkesztője, az Újvidéki Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének mesterképzésén szerzett diplomát.

A művek szerteágazó elemzése a szillabikus hűség nyomon követésétől az *Elégia* egy sorának szerb fordításában elrejtett Whitman-utaláson át egészen Kiš vonatkozó értekező munkáinak érintéséig vezet. Az elemzéshez közvetetten kapcsolódó elméleti megjegyzéseket fűz a szerző, egy ponton például a műfordító szövegismertének fontosságáról, fogalomalkotó módon: „képesnek kell lennie arra, hogy ennek a nyelvtörténeti palimpszesztnek egyes rétegeit modern kontextusban felhasználja, anélkül azonban, hogy az valami mesterkéltné, archaizáló stilizációként hasson” (23.). Mindez a komparatív kutatás felé mutat, ugyanis felveti annak lehetőségét, hogy a fordítások nyomán Radnóti Miklós lírája konkrét, akár filológiai kimutatható hatást tett Kišre a *Fövenyóra* megalkotásakor. Társuló tartalomként, ebben az esetben éppen lábjegyzet formájában mutat rá Čudić a fordítás idejének jelentős mozzanataira, a szövegszelekció kérdésére. Felveti a kiadói vagy egyéb, felülről érkező beavatkozás és a műfordítói szabadság kettősségének általános kérdését, akár a jelenig ható vagy azóta is meglévő tényezőként; továbbá az átideologizált kultúrpolitikai diskurzusok hatásmechanizmusainak jelenségét.

A második tanulmány szintén a terület jelentős alakja, Aleksandar Tišma tevékenysége köré épül. Mindenekelőtt azonban egy kontextusvázlatként meghatározott megközelítést olvashatunk a térség irodalmi és nyelvi tagolódásáról, ami a jelenségeket közelebről ismerők számára is eligazító, iránymutató értékkel bír. Ennek tükrében a fentebb szerb és délszláv nyelvi közegként leírt meghatározás is pontosításra szorul, Marko Čudić ugyanis három irodalmi-kulturális régiót különít el a vizsgált nyelvterületen: a közép-európai, a balkáni-orientált és a mediterránt. Ehhez pedig újabb jelentős lábjegyzetet csatol, kitérve az exjugoszláv megnevezés problematikusságára, a szerbhorvát nyelvterület jelenkori tagozódására, és arra a – mint fogalmaz – abszurd szituációra, nyelvészeti tarthatatlanságra, amelynek nyomán szükségessé vált a bhsc-nyelv (bosnyák, horvát, szerb, montenegrói – mint a szerbhorvát nyelv mai négy, egymástól megkülönböztetett megnevezése) fogalmának bevezetése. És míg ennek a meghatározásnak a fontossága elsősorban abban fedezhető fel, hogy hiány mutatkozik a területre specializálódó fordításkritikából, elméleti értekezésekből, ugyanezen szöveg egy másik lábjegyzete más szempontból emelendő ki. Tišma tevékenységének leírásához kapcsolódóan a szerző tömör összefoglalót ad a vajdasági szerb írók magyar irodalom iránti érdeklődéséről, később rövid történelmi háttérvázlatot is nyújt, tovább fokozva a kötet olvashatósságát, követhetőségét egy szélesebb olvasói közeg számára is. Tišma hungarológiai koncepciójának taglalása kapcsán érinti a *fordítás mint szellemi pótcselekvés* problémakörét, s mindeközben nem tér el a fő témától, amelynek egyik kiemelkedő pontja a *Sorstalanság*-fordítás. A kötet – mint megtudjuk – két évvel azelőtt került ki Tišma műhelyéből, hogy a szerző megkapta volna érte a Nobel-díjat, ehhez kapcsolva pedig újabb jelenkori kitekintést kapunk a szerb kiadói szcénára, aláhúzva a fordításra érdemes szövegek kiválasztásának megkerülhetetlen mozzanatát. A vállalkozás súlyát is hangsúlyozva Čudić külön tanulmányt szentel a *Sorstalanság* szerb fordításának, sokrétű elemzésnek vetve alá a produktumot, kiindulva a szerző és

a fordító életrajzi és poétikai jellemzőiből. A címválasztás esetében a szerző több nyelvet érintő komparációval él, konkrét példákkal igazolva, hogy Tišma fordítói módszerének jelentős eszköze a szavak szemantikai-stilisztikai spektrumának bővítése vagy szűkítése.

Az eszmefuttatás irányát megfordítva, a „próza fordítói szabadságnak” nevezett jelenségnek szentelt tanulmányban a közelítésnek eszközévé válik a fordításelemzés, konkrétan Vickó Árpád szövegeinek górcső alá vétele. A szakma presztízsének kérdésétől induló szövegben szó esik többek között a magyarról szerbre való szövegátültetés hagyományáról, a könyvpiac releváns jelenségeiről. Mindez – ebben az esetben is esszéisztikus hangvételben – egy központi téma hálózati rendszereként jelenik meg. A fő nyomvonal elsősorban a morfológiai és szemantikai megfeleltetés és összevetés kérdése a műfordítói tevékenység során, illetve ehhez kapcsolódóan a fordításkritikai reakciók legitimitásának az *Utas és holdvilág* fordításának példanyagára épülve. Szintén más irányból közelít a *Híd* folyóirat tematikus, kronológiai áttekintését középpontba helyező tanulmány, amelyben Čudić a folyóirat többszörös irodalmi-kulturális beágyazottságának, és az ebből adódó tartalmi megnyilvánulásoknak kérdését járja körül. Sava Babić kapcsán a műfordító menedzseri képességeit domborítja ki, Bányai János tanulmányának említésével az „önfordítás” lehetetlenségének jelenségét emeli be az olvasó látóterébe, összességében pedig a fordításról való gondolkodás alakulását vázolja, és a fordításkritika megszűnésének lehetőségét felvetve zárja a gondolatsort.

Marko Čudić a kötet három tanulmánya esetében indul ki a saját műfordításainak, illetve magának a fordítási folyamatnak az elemzéséből és bírálatából, a nehézségek, az útkeresések és lehetséges megoldásvariációk felvázolásából, ezúttal is az esszéista széles látókörének integrálásával. Az *Aranysárkány* apropóján írt szöveg szembeötlő kuriózuma, hogy láttelepet ad a fordítás szerb recepciójáról, majd ráközelít egy nyelvi mikroproblémára, amelynek átültetésekor az írói szándék szétszalazása, a fordítói helyzet groteszkusága tárul az olvasó elé. Majd egyfajta körkörösséget teremtve a célnyelvi reflexió viszonylatában, az egyes megoldások *meg nem említésének* esete kapcsán veti fel a fordítói kudarc dilemmáját. A nyelvi és kulturális át-helyezhetőség problémáját járja körül *Az ellenállás melankóliája* esetében tapasztalt fordítói nehézségek leirataként funkcionáló tanulmány: itt járulékos nyereségként a felkészülés jelentőségét láthatja meg a fordító szemszögéből a befogadó, továbbá a szöveg, pontosabban a reáliák időbeli közelségének és távolságának ügyét. Az *Áthangolódások* zárótanulmánya Márton László *M. L., a gyilkos* című könyvének fordítása során felmerülő nehézségek gyűjtőhelye, amelyben helyet kap a kötet egyik izgalmas mozzanata: az öndefiníálásra tett kísérlet. Čudić úgynevezett negatív szociopoétikai definíció után kutatva jut el az „irodalmi csaló és manipulátor” fogalmától a komoly „manipulatív potenciállal” rendelkező koldus képéig. Fanyar derűség itatja át a szakma alulértékelttségét és a munka reflektálatlanságát taglaló passzust, amely a kötetben alkalmazott gyakorlat (meta)kritikájává alakul, a saját fordítói tapasztalatot magyarázni kívánó szövegeket ugyanis metamanipulációként

határozza meg. „A manipulátorok (értsd: a fordítók) ily módon szabad kezet kapnak arra, hogy viszonylag kis pénzért gyakorlatilag azt csináljanak, amit akarnak: hogy szabadon válasszák ki a lefordítandó művet, és hogy saját (reménykedjünk abban, hogy legjobb) belátásuk szerint alakítsák át azokat. De ez még mindig nem minden. Ha ugyanis a fordító kedvet kap arra, hogy elmagyarázza, legitimizálni próbálja vagy álszerűen kritizálja önnön megoldásait, illetve valami módon jobban megvilágítsa saját manipulációit, akkor egy ilyen fordító-manipulátornak akár egyedülálló alkalmá is kínálkozhat a metamanipulációra” (152.). Ebben a gondolatmenetben pontosan érzékelhető a szerzői attitűd, amely a tudományosság irányából közelít meg egy gyakorlati tevékenységet, teszi ezt a szakmai regiszterek és a közérthetőség ötvözésével, a sarkalatos kérdésekre való fókuszálással, ugyanakkor a műfordítás (mint tevékenység és termék) kritikus vizsgálatával, és helyenként öni-róniával.

A kötet egyik legizgalmasabb szövege egy kettős fordításkísérlet leírása és értékelése. Ebben a *Valse triste* két szerb nyelvű változatához jutunk el a poétikai bevezetőt követően, az egyik variációt maga a szerző jegyzi, a másikat pedig nagybátyja, Predrag Ćudić, aki költő és műfordítással is foglalkozik, ezúttal pedig a szerző kérésére nyersfordításból dolgozott. Az így előálló fordításvariációkhoz társuló elemzés a líraátültetés nehézségeinek mementója, felmerül benne a „totális hűtlenség” mint elkerülhetetlen tényező, a „költői intuíció” mint szükségesnek tűnő komponens, és a szerző a saját változatát végül – a részletes összevetés után – kudarcnak deklarálja, magát pedig fordítással próbálkozó személynek, és megállapítja, hogy a „bölcész, aki nem költő, úgy látszik, nem tud igazából verset fordítani” (130.).

Az *Áthangolódásokban* Marko Ćudić a forrás- és a célkultúrai jártasság, valamint szakterületi tájékozottság birtokában ötvözi a gyakorlati és az elméleti tudásanyagot, egyszerre világít rá a műfordítási tevékenység mikroszintű problémáira, az átfogóbb és szinte megoldhatatlan dilemmákra, a társadalmi tektonikus mozgásokból adódó nehézségekre. Olvasmányosan esszéisztikus megszólalásában teszi ezt úgy, hogy távol eső tényezőket is beemel az olvasó látókörébe, ám mégis szigorúan ragaszkodik a központi témához: a transzlatológiához és a kulturális transzferhez, a szövegátültetés, avagy áthangolás körülményeinek taglalásához. A szövegek eredeti megjelenésének helyét feltüntető lista több mint évtizedes időbeli távot vázol fel, ennek tükrében különösen szembeűnő a kötet konzisztenciája, a szövegek kapcsolódása, az együttes értelmezhetőségük sokrétű lehetőségrendszer, az összeállítási és szerkesztési munka pontossága. Hangsúlyozni kell, amit a kötetvégi névmutató is hűen illusztrál, hogy a tanulmányok bármennyire is konkrét eseteket vesznek alapul, messze felülemelkednek az egyedi problémákon, ugyanakkor a terület néhány kiemelkedő alakja kapcsán eddig nem vagy kevéssé reflektált jelenségekre mutatnak rá, együttállásokat világítanak meg, és megnyitják a további tudományos vizsgálódás távlatait. A társított tudásanyag az egységben láttatás érdekét is szolgálva ad poétika- vagy fordítástörténeti ismertetéseket, s a konkrét konklúziókon is túljut. Marko Ćudić így egyrészt alapfogalmakat tisztáz, esetleg idéz fel a témával koráb-

ban foglalkozókat említve, másrészt újabbakat vezet be, ezáltal a témától különböző távolságokra álló olvasóközönséget is megszólítja, abban az értelemben is, hogy ugyan a spektrum a két nyelv és irodalom interakciójára irányul, a megállapítások vonatkozthatóak akár más nyelvi vagy kultúraközi viszonylatokra is. A történeti távlatok megnyitása, a témához kapcsolódó jelenségek temporális áttekintése pedig azáltal válik különösen tanulságossá, hogy a szerző utal a szakma jelenkori kihívásaira, a releváns aktualitások beemelésével pedig fokozott dinamikát kölcsönöz a kötetnek.